

**ЖОРЖ КАСТЕЛАН. ИСТОРИЯ НА БАЛКАНИТЕ (XIV — XX в.).
ПАРИЖ, "ФАЙАР", 1991, 532 стр.**

**(GEORGES CASTELLAN. HISTOIRE DES BALKANS (XIVe — XXe
siecle). PARIS. FAYARD, 1991, 532 p.)**

Антонина Кузманова

Авторитетното парижко издателство "Fayard" обнародва през 1991 г. от лично оформената книга на проф. Жорж Кастелан "История на Балканите XIV — XX в.". Тя е снабдена с показалци, карти, хронологическа таблица и речник на понятията, улесняващи ползването. Авторът отдавна е известен из цял свят като специалист по разглежданата материя, а трудът му (плод на над четвъртвековни занимания) набира непрекъснато растяща популярност.

В историята на всеки народ като неотнимаема съставка присъства историята на неговите съседи. Но както навсякъде из Балканите, и в България твърде малко се знае за историята на съседите и на региона като цяло. Издадена е само "История на балканските народи" от Стр. Димитров и Кр. Манчев за ограничени университетски нужди. Книгата на Кастелан е много полезна, защото запълва една празнина, както и защото е последният обобщаващ труд за историята на Балканите. Но не само затова. Монографията притежава множество собствени достойнства, които ѝ осигуряват трайно присъствие в интелектуалния и научен живот.

Компетентността и широките познания на автора са извън всякакво съмнение. Стилът му на овладяване, организиране и излагане на материала са много над равнището на онова, което е прието да се нарича "отличен специалист". Кастелан умее да пресъздава една синтезирана картина на историята на този изключително пъстр в етническо, религиозно и културно отношение регион. Историята на всяка народност, религия или страна той проследява в съпоставителен план с подобни в региона и в Европа, така че да изпъкне нейната специфика и уникалност. Заедно с това той изковава и характерните черти на един общ балкански стил и менталитет в региона — в неговата политика, икономика, култура и бит.

Автор на подобен труд от балканска страна, колкото и да е добросъвестен, едва ли би могъл да се отърси от историческите наслоения (а и предразсъдъци) на произхода си в интерпретацията на историческите процеси. Високо културен и знаещ, Кастелан гледа на Балканите "отвън" и с очевиден (а най-често и осъществен) стремеж за безпристрастност. Тук специално трябва да се подчертае, че "отвън" не означава "отвисоко". Достатъчно е като илюстрация да се прочетат посвещението и последният пасаж от книгата: Авторът посвещава изследването си на своите колеги и приятели от Албания, България, Гърция, Румъния, Турция и Югославия, които в продължение на

четвърт век са го накарали да разбере и обикне Балканите. Трудът завършва със следните прочувствени думи:

“В предните страници бе прекосено половин хилядолетие от колективната съдба на балканските народи, която релефно откроява изключителното човешко богатство, чиито носители са те. С тези съкровища те са ценни за цялото човечество, но преди всичко за Европа, която без албанците, българите, гърците, турците и югославяните би била непълна и следователно обеднена. В “общия дом”, който ще се построи (като федерация или конфедерация), те ще могат да заемат своето място, цялото си място, внасяйки един незаменим плюс към древната мечта за хармония на боговете от Олимп.” (с. 480)

Кастелан не само отлично познава и разбира трагичната съдба на балканските народи, а и се отнася с една постоянно усещаща се симпатия към тях. Но той не спестява и не подслажда никому горчивите и срамни страници от неговата история. Кастелан не дели примитивно етноси, религиозни групи и народи на “добри” и на “лоши”. Но жестокостта трайно е присъществувала в историческото битие на балканските народи. Всички те през определено време са били носители на насилия или техни жертви (понякога и едното, и другото) и Кастелан го показва, без да щади и така наречените “цивилизовани” западноевропейски нации, с които прави чести сравнения.

Актуалността на книгата понякога е поразяваща. Много днешни явления и събития, които изглеждат необясними, стават доста по-ясни като се проследят техните корени или исторически аналози. Само два примера: 1. Днес навсякъде по Балканите (и не само) се прилагат европейски модели в политика, икономика и т. н. Това обаче не е новост за Балканите, а се е вършело от векове и е много поучително да се проследи съдбата на подобни опити. 2. Другото са днешните събития в Югославия. На всеки, който иска да си ги изясни или пък да ги избегне, историята на Кастелан е от голяма полза.

У Кастелан могат да се усетят жизнените условия, манталитетът, специфичната атмосфера, дори ежедневието на балканските населения и на Балканите като цяло, а това е нещо, което трудно и рядко се отдава на професионални историци. Тук на помощ идва, разбира се, и личната дарба на автора. Той умее да обяснява достъпно и ефектно, без да изпада в опростенчество или пък в надутост. Естествено, затова е нужен много богат език. Кастелан го има и то в съчетание с един много изискан стил. Когато го чете, човек не само научава и запомня (запомнящият се начин на изложение е също отличителен за Кастелан), но изпитва и истинска естетическа наслада.

Интересно е отразяването на българската история в труда на проф. Кастелан. Безспорно, в една обобщаваща история любознателният читател, да не говорим за специалиста, няма какво ново да научи като факти. За единия и за другия обаче е полезно да знае как собствената ни история се гледа “отвън”, какво в нея се схожда, различава или противопоставя със, от и на историята на съседите ни.

Някои мнения на Кастелан не винаги се покриват с тези на българската

историография. Възможно е да се изкажат възражения срещу някои пасажи на разглежданата книга. Няколко примера:

Кастелан изпитва колебания при окачествяването на писмения църковен славянски език именно като старобългарски (с. 38, 145, 311).

При описанието на османската политическа, икономическа и религиозна система на места в книгата се усеща предразположение на автора към недоверяване на писаното османско законодателство (вж. напр. с. 116 — 147). Практическото му приложение обаче далеч не е било така стройно и съвършено, както изглежда на книга.

Има нещо много вярно в съждението на проф. Кастелан, че четири до пет века “съвместен живот” е внесъл много нюанси в понятието “османско робство” (с. 221). Това обаче едва ли е достатъчно основание да се постави под въпрос самият факт на робството (виж заглавието на заключението на гл. VIII — “Османско робство?”, с. 219).

Авторът явно изпитва съмнения да определи антиосманските надигания из българските земи, особено в Македония, като български въстания (с. 183, 311). Затова той е предпочел да ги нарече “религиозни и социални бунтове” (révoltes) на балканските християни, включващи всички етноси” (с. 311).

Проф. Кастелан не е отбелязал решенията на Цариградската конференция за създаване на две автономни български области — източна и западна (вкл. голяма част от Македония и Тракия).

Най-много възражения евентуално биха предизвикали някои мнения на Кастелан по македонския въпрос. Македонците той не нарича нито българи, нито сърби, а използва различни наименования: християни, южни славяни, македонски славяни, на едно място дори “българофони” (с. 435), като по-скоро клони, макар и не винаги ясно, към теорията на “македонизма”.

Проф. Кастелан дава неточен превод и неточни абревиатури на Вътрешната македоноодринска революционна организация (ВМОРО) и Върховния македоноодрински комитет (ВМОК), като “одрински” е изпуснато (с. 355-6). Освен това за ВМОК пише, че имал за цел обединяването (réunion) на Македония с българското княжество (с. 356), докато официално целта на ВМОК беше като тази на ВМОРО — автономия на Македония и Одринско. Естествено, надеждите и на двете организации бяха, че автономията би улеснила едно бъдещо обединение на Македония и Одринско с България. Точна е авторовата констатация, че “комбинацията от етнически конфликти и империалистически съперничества направиха от полуострова “барутния погреб на Европа” (с. 322).

Не може да не направи впечатление хуманният подход на проф. Кастелан към описанието на балканските междуособици през ХХ в. “Посещението — пише той — на едно селско гробище в Сърбия, в Гърция, в България или в Албания разкрива чрез войнишките гробове с надписа “паднал на полето на честта” една приемственост на събитията, която европейската историография разделя така: Балканските войни (1912 — 1913 г.) и Първата световна война (1914 — 1918 г. — 1922 г. за Гърция). За тези народи обаче няма

прекъсване в този болезнен преход, който отбелязва кризата в растежа и съзряването на държавите в модерните Балкани” (с. 370).

Кастелан не пропуска да отбележи, че в Първата балканска война “кампанията на българите беше най-брилянтната” (с. 373). И по-нататък, относно Първата световна война справедливо пише: “Ако историците на силите виждаха в нея най-вече едно военно френско-германско противопоставяне и преценяваха Източния фронт като второстепенен, то не бе такова мнението на балканските народи, всички територии на които изцяло или частично бяха опустошени от войната, с неизменно придружаващите я разрушения, насилия, че и жестокости (atrocités)” (с. 383).

В някои случаи Кастелан сам привежда факти, опровергаващи някои негови оценки. Само един пример: относно редицата спорове за антифашистката съпротива в Македония, Кастелан приема за истина, че тя е била ръководена от югославските комунисти, но няколко страници по-нататък сам обяснява (с. 456), че това е станало след съперничество между българските и югославските комунисти и то по изрично решение на Коминтерна (следователно не по собствен избор на местните партизани).

Една тъй дълга история, изпълнена с трагизъм, не може да не предизвика размисъл за бъдещето. И Кастелан го прави, но деликатно, без високомерно раздаване на рецепти, разграничавайки се от много свои западни съвременници. “А утре? — пише той. — Годишите 1989 — 1991 възвърнаха на балканците свободата на избор. С една надменност, почиваща върху дълбоко невежество за спецификите на тези народи, западните медии им диктуваха избора, който трябва да направят: плуралистична демокрация, пазарна икономика, подчиняване на националните аспирации на по-широки регионални и европейски равновесия. Чърчил не казваше ли, че демокрацията е най-малко лошата система, която може да се намери. Два века от историята на Англия и на Франция я оформяха в нейния парламентарен вид. На балканските народи трябва да се оставят време и възможности за избор: единственото изискване, което международната общност би могла да формулира, е прилаганата форма да уважава човешките права”. (с. 479).

Книгата на проф. Кастелан дава още много поводи за размисъл и за обикновения читател, и за специалиста. Тя е ценен принос не само по пътя на познанието, но и като удачна интелектуална провокация за творчески дирения и обобщения.